

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

ІВАНЧЕНКО Ольга Миколаївна

УДК 340.13:342.1

ЛЕГІТИМНІСТЬ ПРАВА В СУЧАСНІЙ ДЕРЖАВІ

12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень

РЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Одеса – 2024

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі загальної теорії права та держави Національного університету «Одеська юридична академія».

Науковий консультант:

доктор юридичних наук, професор
ДУДЧЕНКО Валентина Віталіївна,
професор кафедри загальної теорії права та
держави Національного університету «Одеська
юридична академія»

Опоненти:

доктор юридичних наук, професор
ГУСАРЄВ Станіслав Дмитрович,
перший проректор Національної академії
внутрішніх справ

доктор юридичних наук, професор
ГАРАСИМІВ Тарас Зеновійович,
професор кафедри міжнародного та
кримінального права Національного
університету «Львівська політехніка»

доктор юридичних наук, професор
МАНЬКО Денис Григорович,
завідувач кафедри державно-правових
дисциплін Міжнародного гуманітарного
університету

Захист відбудеться «07» грудня 2024 року об 11:00 на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.06 Національного університету «Одеська юридична академія» (65009, м. Одеса, вул. Фонтанська дорога, 23).

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Національного університету «Одеська юридична академія» за адресою: м. Одеса, вул. Академічна, 2.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Владлена ВОЛОШИНА

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Одним із визначальних факторів забезпечення ефективності правової системи є легітимність права. Легітимність є відображенням довіри громадян до права, що підтверджується низьким рівнем правопорушень і стабільним соціальним порядком. Дослідження легітимності права допомагають виявити проблеми і недоліки в правовій системі, що уможлиблює розробляти більш ефективні та справедливі правові приписи. Своєю чергою, аналіз причин недовіри до певних правових норм може сприяти їх реформуванню та адаптації до потреб суспільства, що підвищує ефективність правового регулювання і сприяє більш гармонійному розвитку суспільства.

Легітимність права, співіснуючи та розвиваючись на всіх етапах разом із державою та її правовими нормами, характеризується низкою ознак, розуміння яких дає можливість розкрити сутність і значення процесів – як фактичного визнання права, так і формально-юридичного (легалізація). Правовій системі, для того, щоб продовжувати ефективно функціонувати, потрібен прийнятний рівень довіри до неї з боку соціуму, така довіра отримує вираз у легітимності права.

На всіх етапах існування соціуму легітимність була і залишається важливою характеристикою права, проте як самі механізми легітимації, так і ціннісні орієнтири легітимності досить сильно змінювалися з плином часу. Вчені всього світу протягом історії людства намагаються зрозуміти суть цього явища та механізми, за якими право стає легітимним.

Наразі слід констатувати істотні зрушення в масовій свідомості українців, що відбулися під впливом будівництва нових політичних інститутів та їх легітимації, кардинальної перебудови правової організації суспільства і, зрозуміло, зовнішніх негативних викликів. Саме тому сьогодні, під час військової агресії російської федерації, проблема легітимності стоїть, як ніколи, гостро. Актуальні виклики легітимності права в Україні обумовлені не тільки військовими діями, але й низкою інших об'єктивних причин, серед яких політична нестабільність, високий рівень корупції, слабкість окремих правових інститутів, недостатня правова обізнаність населення, відсутність ефективної комунікаційної стратегії та соціально-економічні проблеми. Подолання цих викликів вимагає комплексного підходу, а саме: посилення незалежності судової влади, підвищення прозорості та підзвітності державних інститутів, покращення правової освіти та інформування громадян, а також розроблення ефективних комунікаційних стратегій для залучення суспільства до законодавчого процесу.

Військова агресія активувала в нашому суспільстві багато додаткових компонентів механізму легітимації – наразі легітимність того чи іншого закону або рішення державної влади сприймається особливо гостро і відгукується в цілому суспільстві, а не тільки серед певних його представників. Будь-яке порушення тих законів, які сьогодні ціннісно прийняті українським суспільством, викликає негайну реакцію, що значно ускладнює будь-яку протиправну діяльність, хоча і не нівелює її повністю. Легітимність права в сучасній Україні базується на

очікуваннях народу, пов'язаних із перемогою у протистоянні агресору, зі встановленням політичної стабільності, з демонстрацією правом своїх характеристик, спрямованих на підвищення рівня життя людей, на створення якісної законодавчої бази, необхідної для проведення цих перетворень у суспільстві, з ефективною та прозорою роботою всіх гілок влади.

Сьогодні проблема легітимності права в Україні є актуальною, як ніколи раніше. Вивчення легітимності права дозволяє адаптувати правові норми до соціокультурних особливостей різних груп населення, що сприятиме їх кращому сприйманню та дотриманню. Легітимність права формує засади зміцнення верховенства права, що є основоположним принципом демократичного суспільства, а відтак легітимні правові норми сприймаються як справедливі, що сприяє добровільному їх виконанню громадянами, зменшуючи необхідність застосування примусових заходів. Дослідження легітимності права можуть допомогти виявити причини правопорушень, пов'язаних з недовірою до правової системи, і розробити стратегії для їх попередження. Легітимність національного права набуває особливого значення в умовах глобалізації, оскільки впливає на міжнародну співпрацю, інвестиційну привабливість та інтеграцію у світову спільноту.

Наведені положення зумовили підстави для обрання зазначеної теми дослідження, її теоретичну і практичну актуальність.

Доктринальну базу дослідження складають наукові праці вчених, які є представниками науки загальної теорії права та держави, соціології та політології.

Тематика досліджень легітимності права, на жаль, не достатньо широко представлена у роботах вітчизняних науковців, проте можна виокремити ряд вчених, що у своїх наукових працях досліджували окремі аспекти цієї теми. Серед них можна зазначити наукові праці: Д. Антонюка, М. Афанасьєвої, Е. Афоніна, Л. Гонюкової, Р. Войтовича, В. Бабкіна, Л. Байрачної, Л. Белкіна, С. Бобровник, С. Бобровської, Ю. Ведернікова, Ф. Веніславського, О. Висоцького, О. Гавриленка, Т. Гарасиміва, Л. Горбунової, С. Гусарєва, В. Дудченко, І. Жаровської, А. Зайця, М. Буроменського, Ю. Калюжної, Б. Калиновського, В. Кириченка, О. Коваль, В. Кокорського, О. Костенка, Т. Кравченко, Н. Крестовської, О. Кудрявцева, С. Лисенкова, Л. Луць, С. Максимова, Д. Манька, Ю. Мацієвського, О. Мироненка, Є. Моїсєєва, Л. Наливайко, В. Нечипоренка, М. Ніколка, Ю. Оборотова, А. Олійника, О. Тихомирова та інших.

Серед зарубіжних авторів, які зверталися до дослідження легітимності права, заслуговують на увагу праці: Р. Алексі, К. Альчуррона, Г. Апеля, А. Бадью, Ж. Бержеля, Ж. Бертоне, Д. Бітема, М. Вебера, К. Вітгенштейна, Ю. Габермаса, Г. Гарта, Е. Гуззерла, М. Горкгаймера, Р. Дворкіна, Ч. Ендрейна, Р. Ієрінга, Д. Істона, М. Кастельса, Н. Лумана, М. Парсонса, А. Токвіля, Й. Хейзінга, М. Шоу та інших.

Водночас праці зазначених вчених не вичерпують багатогранної проблематики легітимності та процесу легітимації. Все вищевикладене говорить про високу актуальність і необхідність здійснення комплексного та ґрунтовного

дослідження легітимності права в сучасній державі.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертацію виконано в рамках наукових досліджень Національного університету «Одеська юридична академія» в контексті теми «Правове та соціальне життя України у людиноцентриському вимірі в цифрову еру» на 2021–2025 роки (державний реєстраційний номер 0122U000266), а також у рамках плану науково-дослідної роботи кафедри загальної теорії права та держави Національного університету «Одеська юридична академія» – «Право і держава ХХІ століття: генезис, сучасність, перспективи» на 2021–2025 роки.

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційної роботи полягає в тому, щоб на підставі аналізу вітчизняних і зарубіжних наукових розробок, з урахуванням норм чинного законодавства, у тому числі й міжнародно-правових актів, визначити поняття «легітимність права в сучасній державі» та особливості його забезпечення, окреслити напрями удосконалення механізмів легітимації права в Україні.

Для досягнення зазначеної мети було визначено такі завдання:

- проаналізувати теоретико-філософські засади дослідження легітимності права;
- визначити методологію наукового дослідження легітимності права в сучасній державі;
- обґрунтувати категоріальний апарат дослідження легітимності права в інноваційній інтерпретації;
- розкрити генезу наукових поглядів стосовно феномену легітимності права та їх антитетику;
- осмислити проблематику інтерпретації легітимності права в системі юридичної науки;
- виявити місце легітимності права серед компонентів правової реальності;
- обґрунтувати поняття та засади інституалізації легітимності права в сучасному суспільстві в контексті ціннісно-нормативної концепції;
- провести дослідження категорії «легітимація правових норм» у дискурсі легітимності права;
- проаналізувати стратегічні аспекти легітимації як функціонального прояву легітимності права;
- визначити місце феномену легітимності права в умовах соціальної реконструкції держави;
- визначити ступінь впливу громадянського суспільства на систему легітимації права та його легітимність;
- обґрунтувати легітимність права в рамках дії системи його саморегулювання в сучасній державі;
- розкрити особливості легітимації та легітимності соціально-правових феноменів;
- проаналізувати вплив державно-правових інституцій на змістовно-функціональну складову легітимності та легітимації права в Україні;

- запропонувати засоби подолання загроз кризи легітимності права в Україні;
- виявити можливості підвищення рівня легітимності права в Україні на основі його ціннісного змісту;
- обґрунтувати шляхи подолання проблеми легітимності законодавства України з метою підвищення його ефективності;
- визначити сучасні аспекти та запропонувати необхідні заходи удосконалення забезпечення легітимності правової політики в Україні.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, які виникають у сфері фактичного визнання соціальної значущості та цінності сучасних права і держави.

Предметом дослідження є теоретико-правові засади легітимності права в сучасній державі.

Методи дослідження. Особливості дослідження теоретичних і праксеологічних аспектів легітимності права зумовили застосування відповідної методології. Методологічна база дослідження складається із сукупності філософсько-світоглядних підходів, концепцій та принципів, а також загальнонаукових, міждисциплінарних і спеціально-наукових методів пізнання.

Принцип історизму уможливив виокремити та враховувати еволюційний характер правових систем і їх взаємодію з історичним контекстом. Використання цього принципу сприяло розкриттю механізмів формування легітимності правових норм, а також визначенню їх впливу на сучасне суспільство.

Принцип системності відіграв важливу роль у дослідженні процесу легітимації права, оскільки забезпечив ґрунтовну основу прийняття до уваги взаємозв'язків і взаємодії всіх суб'єктних елементів правової системи, а також послідовності процедур фактичного визнання правових приписів суспільством.

Принцип плюралізму забезпечив належне врахування різноманітності наукових точок зору, інтересів і цінностей у суспільстві, відхід від моністичного світосприйняття та розширення підходів до розуміння феномену легітимності права.

Принцип міждисциплінарності зумовив використання знань з права, соціології, політології, економіки, філософії, психології та інших наук для більш глибокого розуміння механізмів легітимації та результату, якого вони досягають у загальній системі належного впорядкування відносин у суспільстві.

Принцип інтегративності забезпечив комплексний аналіз легітимності права з урахуванням всіх аспектів і взаємозв'язків цього явища з точки зору наявних підходів до розуміння права. Інтегративний підхід дозволив визначити напрями інноваційних ідей і рішень. Інтегративна парадигма уможливила отримати більш цілісне розуміння легітимності права, враховуючи всі її соціально-етичні аспекти та взаємозв'язки.

Вихідними науковими засадами дослідження стали аксіологічний, антропологічний, діяльнісний, синергетичний і герменевтичний підходи.

Аксіологічний підхід у роботі опосередкував виокремлення легітимності права як важливої характеристики правової реальності (підрозділ 2.1); досліджено

аспекти оцінки та інституалізації легітимності права в сучасному суспільстві в контексті її змістовно-сутнісної концепції (підрозділ 2.3); обґрунтовано особливості легітимності соціально-правових феноменів (підрозділ 3.4); визначено можливості підвищення легітимності права в Україні на основі його ціннісного змісту (підрозділ 4.3).

Антропологічний підхід до дослідження легітимності права дозволив глибше зрозуміти, як правові норми й інститути сприймаються та підтримуються в різних культурних і соціальних контекстах. Урахування культурних відмінностей дозволило зрозуміти, як саме правові норми інтегруються в соціальну тканину суспільства. Фактично, антропологічний підхід надав можливість описати «людиномірну» складову легітимності права (підрозділи 1.1, 2.1, 3.2, 3.3, 3.4, 4.4, 4.5).

Діяльнісний підхід став ефективним інструментом для дослідження легітимації права, оскільки уможливив враховувати реальні практики та взаємодії суб'єктів права. Допоміг встановити, як правові норми та інституції функціонують у конкретних соціальних умовах, як вони сприймаються і легітимуються суспільством. Використання діяльнісного підходу сприяло більш глибокому та комплексному аналізу правових явищ, що важливо для вдосконалення правової системи та підвищення її легітимності (підрозділи 2.4, 2.5, 3.1, 3.3, 3.4, 4.1, 4.2, 4.3, 4.4, 4.5).

Синергетичний підхід надав можливість глибше зрозуміти динаміку легітимності права через аналіз її складових елементів, взаємодій і впливів зовнішнього середовища. Використання цього підходу сприяло більш комплексному та гнучкому аналізу правових явищ, дозволяючи враховувати як внутрішні суперечності, так і зовнішні впливи на правову систему, котра взаємодіє із зовнішнім середовищем, зокрема з економічними, політичними та соціальними процесами. Розвиток правової системи не є лінійним, а включає моменти різких змін, стрибків і переходів; така взаємодія визначає динаміку розвитку правової системи, а відтак має чітку проекцію на процес легітимації права (підрозділи 1.1, 1.2, 1.3, 2.2, 2.3, 2.4, 3.3, 4.1).

Використання герменевтичного підходу надало можливість здійснити всебічне дослідження правових текстів, норм та інституцій, розкрити контекст, наміри та культурні фактори, що впливають на їх сприйняття і легітимність. Використання цього підходу сприяло більш точному і комплексному аналізу правових явищ, що важливо для підвищення рівня легітимності права та вдосконалення правової системи (підрозділи 1.1, 1.2, 2.3, 2.4, 3.3, 3.4, 4.4).

Системоутворюючим, методологічно-конструктивним інструментом дослідження легітимності права став діалектичний метод. Використання цього методу сприяло формуванню глибокого розуміння суперечностей, розвитку та взаємозв'язків, що визначають легітимність права. Діалектичний метод уможливив дослідити генезу наукових поглядів стосовно феномену легітимності права та їх антитетику, а також осмислити проблеми інтерпретації легітимності права в системі юридичної науки. Завдяки діалектичному методу стало можливим виявити

не лише проблеми легітимності, але й можливі шляхи їх вирішення в аспекті вдосконалення та підвищення ефективності права (підрозділи 1.2, 1.3, 2.4, 3.3, 4.2).

У процесі дослідження було застосовано також методи аналізу та синтезу, за допомогою яких можливим стало обґрунтування теоретико-філософських засад дослідження легітимності права (підрозділ 1.1), а також визначення категоріального апарату дослідження легітимності права в інноваційній інтерпретації (підрозділ 1.3).

Застосування структурного методу послугувало засобом для дослідження рівнів оцінки й інституалізації легітимності права в сучасному суспільстві в контексті запропонованої дисертанткою змістовно-сутнісної концепції цього явища (підрозділ 2.3).

Метод системного аналізу був використаний для аналізу стратегічних аспектів легітимації як функціонального прояву легітимності права (підрозділ 2.5), а також для обґрунтування державно-правових конструкцій і змістовно-функціонального концепту легітимності та легітимації права в Україні (підрозділ 4.1).

Функціональний метод надав можливість запропонувати шляхи подолання загроз кризи легітимності права в Україні (підрозділ 4.2), а також проаналізувати сучасні аспекти забезпечення легітимності правової політики в Україні (підрозділ 4.5).

Порівняльно-правовий метод відіграв важливу роль у дослідженні легітимності права, оскільки уможливив виявити, яким чином різні правові системи забезпечують свою легітимність та адаптуються до викликів сучасного світу. Це дозволило провести аналіз правових традицій, що впливають на формування правових систем та їхню легітимність. За допомогою порівняльно-правового методу проведено аналіз впливу громадянського суспільства на систему легітимації права та його легітимність (підрозділ 3.2), а також здійснено визначення особливостей легітимації соціально-правових феноменів (підрозділ 3.4).

Широке застосування отримав формально-юридичний метод, який зробив можливим формулювання визначень спеціальних понять дослідження, зокрема під час визначення методології наукового дослідження легітимності права (підрозділ 1.2) та напрямів подолання проблеми легітимності законодавства України як фактору підвищення його ефективності (підрозділ 4.4). Застосування формально-юридичного методу сприяло удосконаленню понятійно-категоріального апарату роботи, розширенню та уточненню досліджуваних понять і категорій (підрозділи 2.2, 4.3). Формально-юридичний метод надав можливість обґрунтувати новітні тенденції та проблематику легітимності права в умовах соціальної реконструкції держави, а також дослідити концепцію легітимності права в рамках дії системи його саморегулювання в сучасній державі (підрозділи 3.1, 3.3).

Методологічне значення мали також концепти сучасної держави (розділи 1, 2, 3, 4), правової держави (підрозділи 3.1, 3.3, 4.1, 4.2, 4.3, 4.4, 4.5) та громадянського суспільства (підрозділи 3.2, 3.4) тощо.

Науково-теоретичне підґрунтя дослідження склали наукові праці вітчизняних і зарубіжних фахівців у галузі загальної теорії права та держави, історії держави та права, порівняльного правознавства, філософії права, політології, соціології тощо.

Нормативна основа дисертаційного дослідження представлена, по-перше, сукупністю міжнародно-правових документів і національних нормативно-правових актів, пов'язаних із забезпеченням легітимності та ефективної легітимації права, по-друге – системою права України, крізь призму дослідження правових приписів якої підтверджувалась універсальність теоретико-правової концепції легітимності права.

Інформаційна й емпірична основа роботи уявляє собою комплекс результатів профільних (за темою дисертації) соціологічних і статистичних досліджень, рішення ЄСПЛ, рішення Конституційного Суду України, правових актів України та розвинених країн світу, що стосуються механізмів легітимації та забезпечення легітимності права в сучасній державі.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що воно є одним із перших комплексних досліджень, де з використанням сучасних наукових праць і методів наукового пізнання визначено теоретико-правові засади легітимності права в сучасній державі. За результатами проведеної роботи сформульовано нові наукові положення та висновки, запропоновані здобувачем особисто. Основні з них такі:

уперше:

сформульовано поняття «легітимність права в сучасній державі», під яким слід розуміти визначальну характеристику права, що відображає засноване на відповідному загальнолюдським цінностям інтегративному поєднанні наявних моделей фактичного визнання з боку суспільства правових норм та інститутів, їх змісту і форми, особливостей дії, правових традицій та культури, що отримують вираження у домінуючій в соціумі правомірній поведінці;

встановлено елементи легітимності права в сучасній державі: 1) згода більшості з приводу відповідності права та його інститутів загальнолюдським цінностям і принципам; 2) віра у право та довіра до перспектив втілення у життя його приписів з боку більшості суспільства; 3) прийняття авторитету права, його загальнообов'язковості, легальності примусу;

обґрунтовано класифікацію легітимації права в сучасній державі за критерієм природи та інтересів суб'єктів легітимації, відповідно до якої слід виокремлювати два види: зовнішню – як процес формування фактичного визнання з боку суспільства однієї держави норм та інститутів права іншої держави(в) (як складова частина процесів гармонізації та адаптації законодавства); внутрішню – як процес формування фактичного визнання норм та інститутів права з боку суспільства в межах окремої держави;

визначено функції легітимації права в сучасній державі: 1) ідеологічна; 2) політико-правова; 3) презентаційна;

обґрунтовано складові компоненти механізму легітимації права в сучасній державі: 1) доктринальний, 2) політичний, 3) юридичний, 4) технологічний;

запропоновано теоретико-правову концепцію легітимності права в сучасній державі у вигляді наукової моделі, котра визначає як теоретичні, так і практичні (у тому числі й нормативно визначені) аспекти сприйняття та фактичного визнання права суспільством; фундаментальною ідеєю теоретико-правової концепції легітимності права є засноване на ціннісно-нормативному праворозумінні забезпечення належного співвідношення між правом і цінностями суспільства, з урахуванням сфери інтересів людей, різноманітності їх світоглядних підходів і потреб повсякденного життя;

запропоновано проведення заходів для підтримки й удосконалення легітимності права в Україні: 1) зміна чинного законодавства та способів державного управління; 2) урахування і популяризація національних традицій і звичаїв; 3) раціоналізація відносин між політичними інститутами та армією; 4) впровадження ефективних економічних і соціальних програм; 5) підтримання законності та правопорядку; 6) популяризація діяльності державних інституцій;

удосконалено:

розуміння, що категорія «легітимність» пов'язана насамперед не з державною владою в її силовому, примусовому аспекті, а з правом, що розглядається як прояв людської свободи, формальної рівності, справедливості та інших ціннісних характеристик, тобто легітимність необхідно розглядати в контексті змістового виміру права, утвореного юридичними цінностями, які формують когнітивні зв'язки між свідомістю індивіда й об'єктами, дозволяючи сприймати ці об'єкти певним чином, і одночасно мотивують поведінку суб'єктів (враховуючи практичний характер освоєння правової реальності людиною), утворюючи певні оціночні критерії, яким ця поведінка підпорядковується;

визначення поряд з класичними моделями легітимності правової політики (раціональна; традиційна; харизматична) таких сучасних: 1) ліберально-демократична, 2) технократична, 3) ідеологічна, 4) онтологічна;

наукове розмежування термінів «легітимність» і «легітимація», які необхідно розділяти таким самим чином, як розмежовуються об'єкт або ж властивість об'єкта з процесом, учасниками якого є певні об'єкти та їх властивості;

розуміння, що легітимність юридичної діяльності являє собою рівень відповідності державно-правової організації соціальним реаліям, а отже, правова політика, яка розвивається всупереч соціальній концепції конкретного суспільства, буде діяти як руйнівний фактор; своєю чергою, легітимність правової політики в рамках національної традиції являє собою характеристику відповідності правової діяльності держави розумінню справедливості в рамках конкретного суспільства, його морально-ціннісним орієнтирам, що склалися в ході історії;

визначення причин легітимності права як наявності процесу наповнення його змістом і силою, утвердження його авторитету, адже саме легітимність приводить право в дію, вона надає праву авторитет у рамках певного суспільства, але не як зовнішньому фактору, а фактору суб'єктивної реальності громадян, або, якщо точніше, їх більшості;

поняття «безправ'я», під яким слід розуміти кризовий стан суспільства,

держави або її окремої адміністративно-територіальної одиниці, коли різко підвищується рівень правового нігілізму та критично порушується діяльність чинних органів влади;

набули подальшого розвитку:

положення щодо розуміння сучасної держави, а саме – залежно від алгоритмів здійснення легітимації, рівня й форми легітимності права та державної влади слід виокремлювати такі типи держави: а) сучасна держава – це стійке політико-правове утворення, яке має своїм системоутворюючим орієнтиром забезпечення реалізації прав і свобод індивіда, перебуває в активному векторі міждержавної комунікації та широко використовує інформаційні технології у своїй діяльності, містить в собі синтез правової, демократичної, соціальної держави та розвиненого громадянського суспільства, є особливим суб'єктом сучасного права, в якому державна влада є легітимною, легальною й легалізованою, має орієнтиром оптимальну комбінацію індивідуальної та громадянської свободи, а народ такої держави своєю правомірною поведінкою підтверджує прагнення діяти відповідно до встановлених правових норм; б) несучасна держава – це держава, яка існує й функціонує в сучасному темпоральному просторі, характеризується домінуванням інтересів держави над індивідуальними свободами, не забезпечує повноцінної комунікації (у тому числі на регіональному і міжнародному рівнях), а також реалізації та захисту прав і свобод індивідів, має дефектну легальність і легітимність державної влади, а виконання її правових приписів засновано здебільшого на примусі та покаранні; в) досучасна держава – легальна й легітимна (у тому числі й така, що має ознаки дефектної легальності й легітимності) політико-правова організація влади над суспільством на певній території, яка відображає прийнятні для соціуму на відповідний історичний момент інструменти забезпечення комфортного співіснування індивідів та/або для функціонування державного апарату і суб'єктів правління з метою реагування на зовнішні й внутрішні виклики;

пропозиції щодо проведення комплексу заходів реформи управління в контексті взаємодії населення України з державним апаратом для подолання загроз кризи легітимності права: 1) розроблення і впровадження нормативно-правової та методичної бази щодо підвищення інформаційної відкритості діяльності державних органів і органів місцевого самоврядування; 2) розроблення додаткової нормативно-правової бази стосовно доступу до інформації про діяльність державних органів, розроблення нових механізмів взаємодії державних органів і суспільства; 3) впровадження нових механізмів взаємодії органів влади і суспільства, публічне обговорення проєктів рішень; 4) створення громадських рад; 5) визначення рейтингів органів влади за критерієм відкритості; 6) модернізація системи інформаційного забезпечення органів влади; 7) розроблення нормативно-правової бази, методичних основ і систем інформаційного забезпечення органів влади, моніторинг досягнення показників результативності діяльності органів держави; 8) створення та впровадження систем моніторингу за напрямками адміністративної реформи (якість і доступність наданих державних послуг,

реалізація антикорупційних програм, інформаційна відкритість, закупівлі для державних потреб);

положення, що вирішити нагальні питання сучасного громадянського суспільства в аспекті легітимності права можна шляхом розширення суспільної довіри до права, яка втрачає будь-який сенс без ідей свободи та рівності, шляхом розширення рамок взаємодії суб'єктів (соціальний капітал) у правовому полі. Такий підхід може якісно поліпшити легітимність права та процес його легітимації, впоратися з викликами сучасного суспільства;

рекомендації в рамках легітимації чинного законодавства щодо створення в Україні ефективного нормативно-правового простору, який має спиратися на адекватне законодавство, відповідне сьгоднішнім реаліям. Щоб домогтися формування такого нормативно-правового поля, запропоновано провести аналіз потреб суспільства та виробити систему оперативного реагування на проблеми, що виникають у соціумі.

Практичне значення одержаних результатів. Дисертація має теоретико-прикладний характер, викладені в ній висновки та пропозиції можуть бути використані:

у правотворчій діяльності – з метою вдосконалення законодавства та підвищення ефективності законодавчої практики в контексті її сприйняття населенням;

у науково-дослідній діяльності – з метою вдосконалення та подальшого розвитку загальнотеоретичних уявлень про категорії «легітимність права», «легітимація права», «легальність права», «легалізація права» в теорії права та галузевих науках;

у правозастосовній діяльності – для підвищення правової культури правозастосовувачів і налагодження взаємопорозуміння між ними та адресатами правових норм;

у навчальному процесі – під час викладання та вивчення курсів «Теорія права і держави», «Актуальні проблеми теорії права і держави», «Порівняльне правознавство» та інших спеціальних курсів, які відображають державно-правову проблематику легітимності, а також при підготовленні відповідних посібників, підручників, науково-практичних коментарів тощо.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження виконано авторкою самостійно. Наукові результати і висновки отримані дисертанткою на підставі особистих досліджень. Особистий внесок у публікації, виконані у співавторстві, вказано у списку праць, опублікованих за темою дисертації.

У статті: «Alternative dispute resolution procedures using information technologies: legal regulation in the European Union and the USA» (Amazonia Investiga. 2020. Vol. 9, № 26. P. 60–67) авторкою зокрема визначено правові питання забезпечення захисту порушених прав та ефективності механізму забезпечення прав, досліджено альтернативні способи захисту прав.

Апробація результатів дослідження. Висновки і положення дисертаційного дослідження обговорювалися на кафедрі загальної теорії права та держави

Національного університету «Одеська юридична академія».

За темою дисертації була представлена наукова доповідь на засіданні Південного регіонального центру Національної академії правових наук України, за результатами якої отримана позитивна експертно-консультативна оцінка проведеної роботи та отриманих наукових результатів.

Підсумки розроблення проблеми в цілому та окремих її аспектів, сформульовані узагальнення та висновки були оприлюднені на міжнародних конференціях: «Право як ефективний суспільний регулятор» (м. Львів, 19–20 лютого 2021 р.); «Актуальні питання та проблеми правового регулювання суспільних відносин» (м. Дніпро, 5–6 березня 2021 р.); «Правова система України: сучасні тенденції та фактори розвитку» (м. Запоріжжя, 26–27 березня 2021 р.); «Пріоритети розвитку юридичних наук у XXI столітті» (м. Одеса, 9–10 квітня 2021 р.); «Актуальні питання розвитку правової держави в умовах сучасного становлення громадянського суспільства в Україні» (м. Харків, 18–19 червня 2021 р.); «Шляхи вдосконалення нормативно-правової бази України як основи сталого розвитку суспільства: тенденції та перспективи розвитку» (м. Харків, 3–4 вересня 2021 р.); «Чинники розвитку юридичних наук у XXI столітті» (м. Дніпро, 5–6 листопада 2021 р.); «Актуальні питання розвитку права та законодавства: наукові дискусії» (м. Львів, 17–18 грудня 2021 р.); «Актуальні проблеми реформування системи законодавства України» (м. Запоріжжя, 28–29 січня 2022 р.); «Верховенство права у процесі державотворення та захисту прав людини в Україні» (м. Одеса, 11–12 лютого 2022 р.).

Публікації. Основні положення дисертації знайшли своє відображення в 32 наукових працях, а саме: у 22 статтях, опублікованих у фахових наукових українських і зарубіжних виданнях, а також у тезах 10 доповідей на міжнародних науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації зумовлені метою і завданнями дослідження. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Повний обсяг дисертації становить 535 сторінок, із них основного тексту 459 сторінок. Список використаних джерел містить 620 найменувань і розміщений на 55 сторінках. Додатки розміщені на 5 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, зазначено зв'язок обраної теми з планами науково-дослідних робіт, сформульовано мету і завдання дослідження, визначено об'єкт, предмет і використані методи дослідження, викладено наукову новизну роботи, висвітлено практичне значення й апробацію результатів дослідження, наведено публікації за темою дослідження.

Розділ 1 «ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЛЕГІТИМНОСТІ ПРАВА В СУЧАСНІЙ ДЕРЖАВІ» складається з чотирьох підрозділів.

У **підрозділі 1.1. «Теоретико-філософські засади дослідження легітимності права»** зазначено, що починаючи дослідження легітимності права в сучасній державі, потрібно зважати на багатогранність цього феномену. Це означає, що так чи інакше потрібно звертатися до найбільш значних (за своєю суттю) понять, тому необхідно пов'язати дослідження із загальним уявленням про нормативні системи. Аналіз різновидів систем дефініцій, їх специфіки та призначення дає підстави зробити висновок, що досліджуючи феномен легітимності права, необхідно враховувати головні параметри людського єства – волю і розум – дві характеристики, без яких створення правової системи не уявляється можливим, бо будь-яка складова правової системи так чи інакше залежить від суб'єктивних факторів. Аргументовано, що легітимність права має до цього безпосереднє відношення.

Досліджуючи нормативну систему, призначену для контролю за людською поведінкою, не варто сподіватися, що можна одночасно домогтися й ефективності, і загальності. Прийнятність певних правил поведінки буде залишатися відкритим питанням у будь-якій правовій системі, що має зворотні зв'язки.

У **підрозділі 1.2. «Методологія наукового дослідження легітимності права»** обґрунтовується, що методологія проблематизації легітимності в теорії держави та права має на увазі застосування інноваційних методологічних систем, певний критицизм теорії, її загальну конструктивістську установку.

Аргументовано, що наукове дослідження права як соціального регулятора не може обійтися без використання досягнень суспільних наук XX століття, таких як антропологія, семіотика, теорія мовних актів, дискурс-аналіз, але при цьому треба мати на увазі, що в юридичну теорію необхідно транслювати не ті завдання, вирішення яких дозволило оформитися вищезазначеним галузям знання у щось самостійне, а саму логіку поводження з фактичним матеріалом і його інтерпретацію.

Наголошено: щоб дослідити сучасні форми взаємного визнання (право – одна з таких форм), слід розглядати насамперед ті соціальні групи, в інтересах яких таке визнання виникає і зберігається (або, навпаки, зникає), але попередньо слід звернути увагу на змістове «ядро» правової теорії – її онтологію, категоріальний апарат – тобто поняття, в яких розкривається сутність права.

У **підрозділі 1.3. «Категоріальний апарат дослідження легітимності права в інноваційній інтерпретації»** підкреслено, що в результаті аналізу

онтологічних основ дослідження легітимності права в сучасній державі здійснено спробу знайти правильний підхід до розуміння сутності теорії легітимності права. Констатовано, що традиційна теорія категорично не сприймає ніяких інноваційних аргументів щодо істотного характеру легітимності. Виходячи з цього, формування нової властивості генерує питання про вибір теорії, і це безпосередньо стосується юридичної науки. Визначено, що відповідь на питання про вибір відповідної теорії повинна мати під собою такі аргументи: онтологічний – нова теорія має збільшити масштаби розуміння дійсності завдяки концептуальному відображенню інноваційних зв'язків і (або) атрибутів; епістемологічний – нова теорія має характеризуватися таким інформаційним наповненням, яке б дало можливість зберігати щодо явища, яке вона представляє, характер необхідного.

У підрозділі 1.4. «Гене́за наукових поглядів стосовно феномену легітимності права та їх антитетика» обґрунтовується, що правова природа норм виявляється підставою для їх офіційної легітимації, і надання їм обов'язкової сили, підкріпленої ціннісно-мотиваційним впливом (морально-ціннісним – у природно-правовій парадигмі) на поведінку людей. Доведено, що темпоральний аспект легітимації права полягає у співвідношенні перервності (забезпечує стабільність) та безперервності цього процесу. Констатовано, що загальносоціальний аспект простору легітимації права неминуче проблематизується в сучасному соціально неоднорідному, багатовимірному суспільстві, а тим більше у специфічному суспільному просторі легітимації з його невизначеною безліччю деперсоналізованих суб'єктів.

Понятійне відокремлення проблеми правової легітимності, можливо, потребує критичної уваги. Але мусимо відзначити, що саме в контексті обговорення цієї проблеми право постає не як зовнішня для людини реальність, а як така, до якої людина залучена в ролі учасника правового спілкування. Перспективним видається розвиток з цих позицій ідеї громадянського суспільства як суб'єкта правових інновацій у його діалозі з «системними» державними структурами. Один із варіантів реалізації цієї ідеї, як зазначалося вище, представлено у дискурсивній теорії. Деякі аспекти цієї теорії потребують критичного переосмислення, однак теоретично та практично актуальною залишається запропонована в ній апробація дійсності права, що пройшла через раціональний дискурс, який легітимує його.

Розділ 2 «ЛЕГІТИМНІСТЬ ПРАВА У ВИМІРІ ПРАВОВОЇ РЕАЛЬНОСТІ» складається з п'яти підрозділів.

У підрозділі 2.1. «Проблематизація інтерпретації легітимності права в системі юридичної науки» визначається, що спроби запропонувати альтернативну до веберівської інтерпретацію легітимності робилися представниками неортодоксального матеріалізму та сучасного неопозитивізму, які зробили значний внесок в утвердження більш широкого трактування легітимності, що впливає з осмислення соціальної та правової значущості останньої, а не лише з її операціональної ефективності. Іншими словами, йдеться про сенс держави, що, власне, і надає їй легітимності. Оскільки держава виступає компонентом правової

реальності, їй притаманні також змістові характеристики, що легітимують реалізацію державної влади у взаєминах з індивідами. Крім того, саме через ці риси держава як владна структура має можливість існувати в людському соціумі. Таким чином, легітимний статус державної влади – це конкретний, окремий випадок легітимності права, який надає відповідного статусу всім явищам у рамках правової реальності, і державі в тому числі.

Відносини між правом і державою мають складний, взаємний характер. З одного боку, право виступає інструментом державної політики, і в цьому сенсі воно є невід’ємним від держави. З іншого боку, було б помилкою бачити в ньому лише передавальну ланку, що використовується для трансляції державних рішень громадянському суспільству. Будучи необхідним засобом реалізації соціального призначення держави, воно тим самим виступає її сутнісною ознакою, дозволяючи бачити в державі правове явище. Саме цим правовим характером обумовлена здатність сучасної держави здійснювати правовий вплив на суспільство, отже, легітимність державної влади глибоко вкорінена в її правовій природі.

У підрозділі 2.2. «Розуміння легітимності в призмі характеристики ознак сутності права» підкреслено, що визначені ознаки сутності права (нормативність, примусовість, загальнообов’язковість, людинорозмірність, дискурсивність, конструктивізм, соціокультурний контекстуалізм) вказують на його внутрішню діалогічність, яка виражається у взаємній обумовленості ознак права та юридично затвердженій діяльності системи права як соціального бачення юридично обґрунтованого механізму його безперервного відтворення. Своєю чергою, показником діалогічності права можна вважати його легітимність – визнання з боку людей, які є носіями статусу правових суб’єктів.

Легітимність права аргументована конкретним типом правового мислення, і саме в сьогоднішню епоху право відіграє роль головної нормативної системи, відповідальної за регулювання відносин у суспільстві, і тут головним чинником виступає безпосередньо вид правового мислення, який аргументує легальний тип легітимності влади.

Норма права уявляє собою поширений, регулярно застосовуваний і сприятливо оцінюваний зразок поведінки лише тоді, коли вона має статус легітимної, а значить – загальновизнаної. Легітимність права є внутрішньою, суб’єктивною за своєю суттю ознакою нормативності, яка проявляється в прийнятній оцінці або ж психологічному схваленні норм права, визначених інститутів і правової реальності в цілому. Отже, можна стверджувати, що легітимність є обов’язковою умовою існування самої норми права, а також нормативності правової системи кожного соціуму.

У підрозділі 2.3. «Оцінка та інституалізація легітимності права в сучасному суспільстві в контексті її ціннісно-нормативної концепції» обґрунтовано: якщо легітимність є іманентною, «внутрішньою» характеристикою права, то вона є логічним підтвердженням і належним прийняттям правової реальності в цілому, включаючи її інститути та норми. Саме легітимність є фундаментом соціальної дії права, завдяки їй формується його соціальна сутність.

Легітимність, що задає соціальну та юридичну значущість, певною мірою створює для людини мотивацію до подальшого вчинення юридичних дій.

Оцінка та вимірювання легітимності права є досить актуальною проблемою в сучасному суспільстві. Таке вимірювання можна зробити, застосовуючи конкретний метод для кожного рівня правової реальності. Легітимність права можна виміряти через встановлення відсотку дотримання правових приписів у суспільстві, через дослідження юридичної практики поряд із вивченням правосвідомості діючих суб'єктів цієї практики. Легітимність правового інституту, як правило, вимірюється рівнем довіри до нього. Не менш значну роль у процесі легітимації права відіграють сучасні інформаційні технології, відкриті бази даних нормативно-правових актів, мережеві соціальні платформи для обговорення законопроектів, електронні петиції та інші технології, які допомагають забезпечити більшу прозорість, доступність та участь громадян у процесі легітимації права.

У підрозділі 2.4. «Легітимація правових норм у дискурсі легітимності права» констатовано, що легітимація є процесом, завдяки якому стандартне правило поведінки отримує визнання соціуму. Це визнання є дуже специфічним суспільним фактом, який лише умовно можна поділити на елементи. Іншими словами, легітимація може бути поділена на стадії, однак потрібно розуміти певну умовність такого процесу. Спочатку прийнятність поведінки (способу дії), що виникла стихійно, стає помітною на етапі міжособистісних відносин і зберігається за допомогою суто психологічного явища – довіри, при цьому сама прийнятність не потребує, щоб її будь-яким чином зафіксували. Пізніше, коли певна модель, спираючись на своє безперервне відтворення, виходить за рамки персональних зв'язків у сферу публічного, її вже необхідно зафіксувати юридично. Таким чином модель набуває об'єктивованого змісту та підтримку певного авторитету. На цьому етапі потрібна зовнішня інстанція, яка матиме можливість усувати або повністю запобігати потенційним протиріччям і зіткненням. Кінцевим етапом легітимації є остаточне затвердження правового припису у сфері комунікації між суб'єктами.

У підрозділі 2.5. «Стратегічні аспекти легітимації як функціонального прояву легітимності права» підкреслено, що в результаті дослідження характеристики легітимності з позиції підсумків впливу владного авторитету на певну особистість, яка викликає зміну в поведінці конкретного суб'єкта, визначено чітку відмінність таких категорій, як переконання і навіювання (сугестія), оскільки перша завжди відбувається за участю особистої свідомості та задіянням логічного мислення, а друга є одним із видів «примусової сили», оформленої в слова.

Легітимація права, фундаментом якої є думка суспільства, сьогодні повсюдно складається із дискурсивних стратегій, з яких формується зміст процесу легітимації. Влада використовує такі стратегії для надання статусу легітимності певним нормам або ж інститутам права. Саме аналіз явищ, що формуються в процесі комунікації, є фундаментом будь-якої правової реальності. Завдяки цьому у майбутньому правова реальність зможе змінюватися і набувати нових рис. Цей процес, як і багато інших у соціумі, спрямований передусім на надання позитивного відтінку чинному правопорядкові. Таке соціальне уявлення має

позитивно сприйматися більшою частиною суспільства конкретної держави, а іноді й інших країн, адже будь-яке порівняння сьогодні можна вважати глобальним, міжнародним. Позитивне сприйняття правопорядку формується за допомогою певних цінностей, ідеології, правових принципів тощо.

Розділ 3 «ФАКТОРИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЛЕГІТИМАЦІЇ ТА ЛЕГІТИМНОСТІ ПРАВА В СУЧАСНІЙ ДЕРЖАВІ» складається з чотирьох підрозділів.

У підрозділі 3.1. «Легітимність права в умовах соціальної реконструкції держави» підкреслено, що в результаті аналізу процесу еволюції взаємодії суб'єктів між собою та реформування самого процесу визнання легітимациї норм права в соціумі під час соціальної еволюції визначено, що норма права сприймається лише в разі згоди з нею людини. Для аналізу легітимності права в умовах соціальної реконструкції важливим є факт розвитку світогляду, результатом якого стає загальна секуляризація свідомості. Свіське суспільство не залишає можливості існування «закритих» для обговорення тем, і наслідком цього стає розвиток позитивного права. Мораль і право розвиваються виключно в процесі розвитку суспільної свідомості.

Усвідомлення та подальше підпорядкування соціуму нормам проходить певні етапи: доконвенційний, конвенційний і постконвенційний. Доконвенційний рівень унікальний тим, що особистість спирається у своєму світогляді тільки на результат власних дій. На конвенційному етапі, своєю чергою, особистість спирається на норми суспільства, в якому існує. Згодом, на постконвенційному етапі, такі норми проходять критику з боку соціуму. Ці етапи повністю відповідають морально-правовій свідомості на певних стадіях розвитку в архаїчному, традиційному та сучасному суспільстві.

Можна дійти висновку, що орієнтація на суспільні норми ще не свідчить про правильність поведінки людини. Для того, щоб про людську поведінку говорити в позитивному ключі, потрібна певна автономність особистості, а моральні норми мають сприйматися не на підставі примусу, божественного або санкційного, а добровільним чином. І така автономія можлива лише при раціональному світогляді людини.

У підрозділі 3.2. «Вплив громадянського суспільства на систему легітимациї права та його легітимність» визначено, що громадянське суспільство – це суспільство, де присутня приватна сфера, плюралізм у соціальних відносинах, які належать до інтересів особистості. Однак правове регулювання державою цієї сфери жодним чином не є тотожним контролю за публічно-правовою сферою. Регулювання приватних відносин з боку державної влади обумовлено важливістю дотримання соціальних прав людини, які є основою демократії, а також важливістю проведення сучасною державою правової політики у сферах екології, демографії тощо.

Показник довіри в суспільстві безпосередньо визначає рівень дотримання та дієвості в ньому законів. Якщо норми руйнуються, то в суспільстві настає так звана «аномія». Отже, будь-які реформи у сфері права повинні залишати недоторканими

соціальні інститути, спрямовуватися на підтримання, а не руйнування соціальних зв'язків, які безпосередньо обумовлюють рівень довіри до права в соціумі, а значить, забезпечують легітимність права.

Уміння громадян працювати спільно заради певних цінностей – запорука легітимації закону в суспільстві. Правила та соціальні зв'язки мають, здебільшого, позитивний характер, оскільки підтримують у суспільстві такі важливі якості, як довіра, дотримання норм і зменшення рівня злочинності.

У підрозділі 3.3. «Механізм забезпечення легітимності права в сучасній державі» обґрунтовано, що правову систему можна трактувати як площину протидії впливу соціальної ентропії, котра дає можливість організувати і впорядкувати сучасне суспільство. Дуже важливу функцію у забезпеченні стабільності соціальних інститутів виконує право, яке являє собою складну нормативну систему, що фіксує постійні образи загальнообов'язкової поведінки. Крім того, саме по собі право вимагає стабільності, фундамент якої полягає в системі саморегуляції, що упорядкована зовнішніми та внутрішніми зв'язками, які й формують правову систему, підтримують її існування.

Право являє собою результат загальної адаптації людини до умов соціального середовища. Будь-який процес оцінюється як із позитивного, так і з негативного боку. Таким чином, право є інструментом пошуку точки комплексності соціальної системи. Процеси ж саморегулювання являють собою зв'язки, завдяки яким у правовій системі відбувається взаємообмін даними. Саморегулювання є крайньою точкою для регулювання зовнішнього середовища, оскільки саме по собі є властивістю правової системи.

Причина легітимності права – наявність процесу наповнення його змістом і силою, утвердження його авторитету в рамках певного суспільства, але не як зовнішнього фактору, а фактору суб'єктивної реальності громадян, або, якщо точніше, їх більшості.

У підрозділі 3.4. «Особливості легітимації та легітимності соціально-правових феноменів» зазначено, що проблема легітимності соціально-правових феноменів існує в багатьох сферах науки. До оформлення суспільства в його сучасному вигляді, з розвиненою системою легітимації, лише дві структури – релігія та наука, мали претензії на виняткову функцію в тому чи іншому процесі.

Згідно з наявними концепціями процесу легітимації, людина є творцем світу, альфою та омегою. Будь-яке її творіння є інтерсуб'єктивним, іншими словами – поєднує в собі одночасно і суб'єктивну, і об'єктивну частину реальності. Інтерсуб'єктивність іноді називають «людиномірністю». Людиномірність являє собою певний фільтр між людиною й абстрактною ситуацією, частиною якої стають певні переживання суб'єктивного характеру. Водночас об'єктивне і суб'єктивне дуже щільно пов'язані між собою. Створення соціальних інститутів, правових у тому числі, безпосередньо пов'язано з трьома явищами, а саме – екстерналізацією, об'єктивацією та інтерналізацією. Однак інституційний світ не може існувати без легітимації як інструменту «пояснення» і «виправдання» з метою подальшої легітимності соціально-правових явищ. З цієї причини легітимація має

розглядатися виключно в рамках інституційного процесу. Об'єктивація, інтерналізація та легітимація – це основи формування знання.

Людську духовність не можна звузити до психології та раціональності, оскільки насамперед духовність як явище походить із трансцендентного джерела. Однак хоча така точка зору здається цілком прийнятною на перший погляд, сьогодні ніякого наукового обґрунтування вона не має. Кожна людина як особистість реагує на навколишню реальність по-різному, те саме стосується і людських колективів. Відтак легітимація пов'язується передусім із розумінням людиною її місця у світі та суспільстві, з її уявленнями про правильну поведінку в соціумі та про певні ціннісні орієнтири.

Розділ 4 «СТАНОВЛЕННЯ ЛЕГІТИМНОСТІ ПРАВА У МЕХАНІЗМІ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ» складається з чотирьох підрозділів.

У підрозділі 4.1. «Засади легітимності та легітимації права в Україні» визначено, що основні концепції розуміння сутнісних і змістовних аспектів категорії «легітимність права» в Україні апелюють до таких понять, як «справедливість», «легальність», «законність», «доцільність», «ідентичність». Аргументовано, що вітчизняний дискурс, як показує історія та сучасність, є особливо чутливим до морального аспекту права та почуття справедливості. Справедливість як невід'ємна моральна складова суспільних відносин у рамках українського соціуму уможливорює не виносити її за межі правової сфери. У рамках української самосвідомості спостерігається яскраве морально-ціннісне забарвлення поняття «справедливість». Констатовано, що легітимним слід визначати право, яке відповідає сформованим у суспільстві уявленням про його соціальне призначення та справедливість.

Обґрунтовано, що ідентичність є усвідомленням особистістю та (або) групою своєї приналежності до певного цілого, дискурс власної легітимації в просторі певного соціально-культурного поля, або символічного універсуму культури. Наголошено, що ідентичність зміцнює легітимність. Якщо легітимність права надійно забезпечується, то державі немає потреби вдаватися до насильства.

Аргументовано: якщо легальність відображає формальний момент відповідності правових норм вимогам верховенства права, то легітимність є за своєю сутністю психологічною характеристикою таких норм. Безумовно, легітимність і легальність взаємопов'язані, а правовий характер права відіграє істотну роль при формуванні легітимності. Констатовано, що саме поняття легітимності дає характеристику, чи відповідає певний закон чинному праву.

У підрозділі 4.2. «Шляхи подолання загроз кризи легітимності права в Україні» доведено, що криза легітимності права в сучасній Україні може провокуватися кількома факторами: 1) використанням реформаторами такої моделі модернізації, яка орієнтується на позитивні приклади інших країн, без з'ясування, які ціннісні орієнтації та духовні інтенції життєдіяльності людей лежать за їх досягненнями; 2) проведенням реформ на основі нормативістського, програмно-

цільового підходу в управлінні, яке недостатньо враховує соціокультурні можливості керованої системи; 3) ілюзією про всесильність влади.

У соціальному контексті криза легітимності права в державі може бути обумовлена тим, що більша частина населення в принципі не вважає, що чинна правова система є справедливою, а також тим, що право не відповідає багатьом актуальним соціальним запитам. Криза легітимності права в сучасній Україні може бути обумовлена і тим, що сама влада має обмежені можливості використання тих чи інших факторів легітимації.

Легітимність являє собою досить неоднорідне явище, її інтенсивність і характер можуть змінюватися залежно від обставин, відповідно – їй властиво зазнавати певні періоди кризи (криза – крайнє зменшення рівня довіри населення до права чи до чинної влади).

У підрозділі 4.3. «Ефективність законодавства як фактор підвищення рівня легітимності права» обґрунтовано, що адекватне публічне управління, вмiле використання та трансформація наявних політичних інститутів розширюють значення ефективного права, сприяючи зменшенню потенціалу суспільного насильства (прояви насильства можуть варіюватися від несанкціонованих страйків і демонстрацій до збройних дій повстанців і терористів) та забезпечення інтеграції суспільства.

Основним фактором ефективності певного закону є правильне розуміння потреб суспільства, що, своєю чергою, уможливорює використовувати право як соціальний регулятор, тобто приведе до схвалення права більшістю суб'єктів як належного легітимного соціального регулятора. До умов ефективності права слід відносити правильно організовану правову політику у відносинах із суспільством з боку законодавця, якісну юридичну технологію, обов'язкову відповідність ухваленого закону культурним і моральним нормам. Крім того, обов'язковою умовою є високий професійний рівень правозастосовної діяльності та відповідний рівень правової культури населення.

Можна зробити висновок, що сьогодні в Україні легітимність права є дуже складною й об'ємною характеристикою, і «ефективність права» відіграє в ній дуже важливу роль.

У підрозділі 4.4. «Сучасні аспекти забезпечення легітимності правової політики в Україні» зазначено, що ліберально-демократична форма легітимності характеризується переносом механізму ухвалення рішення на все суспільство. При цьому носієм легітимності виступає все дієздатне населення, а одиницею легітимації стає індивідуальне волевиявлення. Технократична модель легітимності заснована на ідеї ефективного державного (публічного) управління. Метою держави (державного управління) в цьому випадку, на відміну від попередньої моделі, є прагматичні засади, що виявляються у підвищенні загального добробуту, формуванні доступних і відкритих каналів комунікації, усуненні умов для соціальних і міжетнічних конфліктів тощо, а легітимність залежить не стільки від правової інституціоналізації, скільки від практичних навичок. Онтологічна форма легітимності пов'язана з адекватністю інститутів публічної влади у сформованому

порядку. Ідеологічна модель легітимності базується на ідеї політико-правового розвитку, яка пропонується, проголошується та підтримується (у тому числі й за допомогою правових норм) владними інститутами.

У контексті правової політики України легітимації підлягає конкретна юридична діяльність, пов'язана з перекладом на «юридичну мову» суспільної морально-ціннісної парадигми та вимог, їх «шліфування», а також надання остаточної форми у вигляді нормативно-правових актів. Отже, легітимація такої юридичної діяльності залежить від її якості, адекватності соціальним запитам і правильного сприйняття суспільного посилю.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукової проблеми легітимності права в сучасній державі, яке складається з побудови концепції та визначення особливостей легітимності права в Україні, з подальшим формуванням пропозицій щодо удосконалення відповідних правових і державних механізмів.

На основі проведеного дослідження в дисертації сформульовано висновки, які мають значення для юридичної науки та практики:

1. Проаналізовано теоретико-філософські засади дослідження легітимності права, акцентовано увагу на необхідності надання нормативній системі наукової форми сукупності соціальних норм, певним способом відокремлених від аналогічної сукупності такого самого рівня абстракції. При цьому необхідно виконати умову: організаційна незалежність нормативної системи забезпечується завдяки дотриманню учасниками цієї системи певного принципу суверенітету особистості. У разі застосування в ролі цінності суверенітету суб'єкта, колективна прихильність такій ідеї передбачає повагу до кожної окремої людини. У такій ситуації правова система перетворюється на певний вагомий параметр державності. Підкреслено, що будь-яка нормативна система може бути пояснена завдяки зверненню до певних норм, із яких вона формально сформована, або до агентів, що слідує цим правилам, або до принципів, які є головним фундаментом самоідентифікації.

2. На підставі аналізу сучасної методології наукового дослідження легітимності права обґрунтовано, що застосування інноваційних методологічних систем уможливило отримати необхідні результати. Своєю чергою, проблеми легітимності права необхідно розглядати крізь призму дихотомії «цілераціональна дія – комунікативна дія». У цьому сенсі дієвими є засади прагматичної теорії соціальної комунікації («лінгвістична парадигма»). Відмова від пошуку жорсткої економічної детермінації в цьому випадку означає не стихійність і дослідницький анархізм, а звернення до багатоваріантних, імовірнісних форм причинно-наслідкового пояснення, фіксація яких здійснюється в певному дискурсі. Обґрунтовано, що лінгвістична парадигма сприяє відмові від фундаментальної

підозрілості, властивій матеріалізму щодо ідеології як форми помилкової свідомості.

Визначено, що наукове дослідження права як соціального регулятора не може обійтися без використання досягнень суспільних наук ХХ століття, таких як антропологія, семіотика, теорія мовних актів, дискурс-аналіз. Але при цьому слід мати на увазі, що в юридичну теорію необхідно транслювати не ті завдання, вирішення яких уможливило вищезазначеним галузям знання оформитись у щось самостійне, а саму логіку поводження з фактичним матеріалом і його інтерпретацію.

3. Зазначено, що під категоріальним апаратом легітимності права в дослідженні розуміється система базових понять, які моделюють правову дійсність. Підкреслено, що легітимність права характеризує специфічні відносини між суб'єктами та інститутами, тому заслуговує на повноцінну концептуалізацію. Аргументовано, що досліджуючи поняття легітимності як один із параметрів права, необхідно у будь-якому випадку торкнутися теми праворозуміння і різних підходів до легітимності в різноманітні концепції права. Визначено, що теоретичні моделі легітимності права можуть бути звужені до трьох основних: позитивістської, соціологічної та природно-правової. Зроблено акцент на трьох планах правової реальності: ментальному, текстуальному та діяльному, взаємозалежність яких уможливлює дати характеристику легітимності права в контексті його соціальної та культурної цінності, що формується під впливом правової комунікації. Доведено, що для сучасної (посткласичної) теорії права є характерним поєднання (інтегрування) тих чи інших підходів до проблеми легітимності права, однак у цілому ця проблема залишається дискусійною. Наголошено, що для подолання наявної в науці теорії права та держави антитетичної є необхідним у науковому співтоваристві хоча б мінімальний консенсус з принципових питань, що стосуються легітимності права.

4. В результаті дослідження генези наукових поглядів стосовно феномену легітимності права обґрунтовано, що для розуміння суті легітимності права неефективними стають концепції не лише позитивізму, а й природного права. Доведено, що простота і зрозумілість класичних теорій права полягає в їх прихильності до новоєвропейського ідеалу раціональності та його стандартних постулатів про загальну причинність тощо, однак у сучасних державно-правових реаліях подібний еталон розуміння достатньою мірою дискредитував себе.

Визначено, що легітимність права можна описати як властиву праву характеристику, її ефективний аналіз можна провести, виключно спираючись на теорію правової комунікації, що зможе визнати соціальну реальність, сформовану за допомогою комунікативних актів. Акцентовано увагу, що саме така теорія й інтегрує в контекст права поняття інтерсуб'єктивності, а основні характеристики об'єктивності майже цілком переосмислює та переносить дослідницький інтерес від юридичної догми на суб'єкт права, на його внутрішні переконання. Аргументовано, що гостро постає необхідність якнайшвидшого переосмислення

«класичних» теоретико-правових понять, у рамках яких відбувається дослідження легітимності права.

5. Осмислення проблематики інтерпретації легітимності права в системі юридичної науки дало змогу констатувати, що держава являє собою не «природний», а сконструйований феномен, який володіє конструктивними властивостями настільки, наскільки ними володіють і будь-які інші соціальні інституції. Таким чином, суверенітет держави є продовженням суверенітету людської особистості та виникає з її основних прав і свобод. Отже, і легітимність держави, пов'язана з суб'єктивними правами особистості, корениться в самій природі правової реальності, на чому і слід робити основний акцент, відповідаючи на питання «Що являє собою легітимність?». Стає зрозумілим, що категорія «легітимність» має більш широке значення, ніж їй зазвичай надають. Перш за все, вона пов'язана не з державною владою в її силовому, примусовому аспекті, а з правом, що розглядається як прояв людської свободи, формальної рівності, справедливості та інших ціннісних характеристик. Видається, що легітимність необхідно розглядати в контексті змістового виміру права, утвореного юридичними цінностями. Цінності формують когнітивні зв'язки між свідомістю індивіда й об'єктами, дозволяючи сприймати ці об'єкти певним чином, і одночасно (враховуючи чисто практичний характер освоєння правової реальності людиною) мотивують поведінку суб'єктів, формуючи ті чи інші оціночні критерії, яким ця поведінка підпорядковується. Будучи значущими для індивіда, цінності формуються на межі внутрішнього світу людини та її навколишньої реальності, в активному практичному та пізнавальному відношенні до феноменів цієї реальності (у нашому випадку, реальності правової), визначаючи можливості взаємодії з ними, а також їх правову, моральну, естетичну тощо оцінку.

6. В результаті осмислення феномену легітимності права доведено, що ознаки сутності права (нормативність, примусовість, загальнообов'язковість, людинорозмірність, дискурсивність, конструктивізм, соціокультурний контекстуалізм) вказують на його внутрішню діалогічність, яка виражається у взаємній обумовленості ознак права та юридично затвердженої діяльності, а також системи права як соціального бачення юридично обґрунтованого механізму його безперервного відтворення. Своєю чергою, показником діалогічності права можна вважати його легітимність – визнання з боку людей, які є носіями статусу правових суб'єктів. Легітимність права не тільки відображає рівень довіри суспільства, але й підкреслює факт позаконкурентності права як ефективного регулятора суспільних відносин.

Визначено, що легітимність права в сучасній державі – це визначальна характеристика права, яка відображає засновану на відповідному загальнолюдським цінностям інтегративному поєднанні наявних моделей фактичного визнання з боку суспільства правових норм та інститутів, їх змісту і форми, особливостей дії, правових традицій і культури, що проявляються у домінуючій в соціумі правомірній поведінці. Норма права являє собою поширений, регулярно застосовуваний і сприятливо оцінюваний зразок поведінки лише тоді,

коли вона має статус легітимної, тобто загальновизнаної. Легітимність у формі визнання права є внутрішньою, суб'єктивною за своєю суттю стороною нормативності, яка проявляється в оцінці або психологічному сприйнятті норм права, визначених інститутів і правової реальності в цілому.

7. Обґрунтування засад оцінки та інституалізації легітимності права в сучасному суспільстві в контексті її ціннісно-нормативної концепції дозволило визначити, що оцінити та виміряти легітимність права дуже складно, оскільки ця процедура завжди може бути оскаржена по суті. Для того, щоб здійснити цю процедуру, необхідно щось більше, ніж лише громадська думка чи точка зору декількох експертів.

Визначено, що основна характеристика легітимності будь-якої правової системи – це стан правопорядку. Однак через величезне розмаїття, неоднорідність соціуму та його мультикультурність суспільство певним чином фрагментувалося – з'явилося поняття множинної легітимності, а в деяких випадках навіть виник конфлікт легітимності на рівні самої правової системи. Іншими словами, рівень легітимності одного й того самого правового інституту може варіюватися залежно від конкретної соціальної групи. Обґрунтовано, що процес інституціоналізації легітимності в сучасному соціумі починається з теоретичного та нормативно-правового (офіційного) оформлення того, що називається правом, з наступним наділенням юридичним значенням певних суспільних явищ і процесів. Носії юридичної та символічної влади (ці аспекти влади взаємообумовлюють один одного) за допомогою дискурсивних практик виробляють соціальні значення, у тому числі селектуючи певні соціальні явища як соціально значущі. Модифікація інновації в традицію, що відтворює легітимність, здійснюється за допомогою системи легітимації. Її фундаментом є боротьба різних соціальних груп, яка відбувається за домінування власного уявлення про світ, де застосовується символічна влада, що має абсолютний вплив на життя соціуму, формує правову реальність зі своєї позиції, змінюючи її за потребою. У такому випадку влада цим шляхом досягає того ж ефекту, що і при використанні насильства (фізичного, економічного), але при дотриманні головної умови – ця влада має бути визнана соціумом.

8. Дослідження категорії «легітимація правових норм» у дискурсі легітимності права надало змогу визначити, що легітимність є визначальною характеристикою права, а легітимація, своєю чергою, являє собою процес, завдяки якому такі риси і формуються. Основним і першим рівнем легітимації є наявність принципу взаємного визнання; другий рівень легітимації – це розвиток обопільного визнання, що свідчить про дієвість права; третій рівень належить до сфери зовнішньої маніфестації легітимації, яка втілена: у підсумках опитування громадян у соціумі, у публікаціях політичних і публіцистичних текстів різноманітних експертних і наукових центрів, в організації органами влади заходів щодо просування правових цінностей, у діяльності засобів масової інформації тощо.

За критерієм природи й інтересів суб'єктів обґрунтовано класифікацію легітимації на такі види: зовнішню – як процес формування фактичного визнання з

боку суспільства однієї держави норм та інститутів права іншої держави(в) (як складова частина процесів гармонізації та адаптації законодавства); внутрішню – як процес формування фактичного визнання норм та інститутів права з боку суспільства в межах окремої держави. Зазначено, що ефективна легітимація – це можливість суб'єкта самотійно реалізувати власні інтереси та потреби, при цьому зберігаючи власну незалежність, залишаючи його в рамках правової форми, але не керуючись авторитетом влади повною мірою, водночас не втрачаючи діалог з нею. Якщо такого роду відповідальність підкріплена інституційно, право може вважатися легітимним повною мірою та відповідним адекватним вимогам соціуму.

9. Аналіз стратегічних аспектів легітимації як функціонального прояву легітимності права уможливив довести, що легітимація права, фундаментом якої є думка суспільства, сьогодні повсюдно складається з дискурсивних стратегій, із яких формується зміст процесу легітимації. Стратегії дискурсу мають сприяти зміні свідомості або підтримувати домінування чинного правопорядку і поглядів на нього з боку опозиційної частини населення. Найважливішою психологічною стратегією легітимації права є фреймування та категоризація соціального світу як юридично значущого. Зміст фреймів і скриптів складають соціальні стереотипи, обумовлені соціокультурним та історичним чином, які визначають соціальні очікування (експектації) відповідної поведінки, у тому числі в юридично важливих ситуаціях у правовідносинах. Категоризація, по суті, є фундаментом повсякденного практичного мислення, до якого належить і інтерпретація світу права, а її базисом виступають зразки, що утворюють суть юридичного досвіду індивіда. Водночас інтеріоризація мотивує індивіда до певної діяльності, стимулюючи та утримуючи його поведінкову активність, бо з такими вимогами людина зобов'язана порівнювати свою особисту інтенцію.

10. Дослідження легітимності права в умовах соціальної реконструкції держави показало, що в умовах інформаційної глобалізації суспільства відбуваються перманентні процеси формування єдиної соціально-правової системи. У цих обставинах відбувається створення нових суспільних зв'язків і норм, які замінюють наявні. Ці процеси викликані численністю норм права та їх спеціалізації, що, своєю чергою, стає приводом для кризи легітимності права. Але при цьому не можна сприймати суспільство як абсолютно розрізнений соціум, що не передбачає будь-якого консенсусу. Також слід визнати помилковість гіпотез про суспільну та юридичну кризу, яка постійно посилюється і викликає необхідність повернення до інститутів традиційного характеру. Зростання масштабу правових норм та їх спеціалізації в результаті соціальної реконструкції держави потребують, беззаперечно, аналогічних змін у процедурах легітимації права, але вбачається, що для вирішення проблем остаточної легітимності права вони мають полягати переважно у впровадженні попередньо аналізованої практики суспільства з демократичних процедур.

11. У процесі визначення ступеня впливу громадянського суспільства на систему легітимації права та його легітимність виявлено, що завдяки аналізу громадянського суспільства можна простежити, яким саме чином і завдяки яким

конкретно інститутам відбувається процес легітимації права, яке згодом набуває легітимного статусу.

Підкреслено, що вирішити нагальні питання сучасного громадянського суспільства в аспектах легітимності права можна шляхом розширення суспільної довіри до права, яка втрачає будь-який сенс без ідей свободи та рівності, розширення рамок взаємодії суб'єктів (соціальний капітал) у правовому полі. Такий підхід може якісно поліпшити легітимність права та процес його легітимації, впоратися з викликами сучасного суспільства.

12. Підсумком теоретичного осмислення легітимності права в рамках дії системи його саморегулювання в сучасній державі та формування відповідної концепції стала, зокрема, теза, що правовій системі, щоб продовжувати функціонувати, потрібна підтримка, якою може стати прийнятний рівень довіри до неї з боку соціуму, тобто легітимність правової системи. Визначено, що саморегулювання – це системна властивість права, яка виявляється в його здатності зберігати власну цілісність. Саморегулювання, своєю чергою, є одним із елементів правового регулювання. Воно також є крайньою точкою для регулювання зовнішнього середовища, бо саме по собі є властивістю правової системи.

Констатовано, що саморегулювання правової системи полягає безпосередньо в збереженні стабільності правової системи завдяки реагуванню на виклики, що з'являються всередині та поза системою. Наголошено, що модель української держави, затверджена в сучасному законодавстві, багато в чому підкріплена правовим менталітетом нашого суспільства, обумовленим історично та культурно, але потрібно також враховувати, що будь-який громадянин може мати власну специфіку, яка проявляється в його саморозвиткові, творчих здібностях, що можуть досить сильно змінювати історичний контекст суспільства в цілому. Таким чином, у контексті дослідження легітимності права правильніше буде розглядати саме питання непереборності впливу суспільства як явища на окремо взятого його суб'єкта, формування в результаті такого впливу його картини світу, переконань тощо. Обґрунтовано, що ефективна взаємодія суспільства, кожного окремого індивідуума й держави як об'єднання численних соціальних інститутів, уможливить вирішити багато важливих проблем, ігнорування яких може призвести демократичне правове суспільство до вкрай негативних наслідків.

13. У результаті розкриття особливостей легітимації та легітимності соціально-правових феноменів зазначено, що проблема легітимності соціально-правових феноменів існує в багатьох сферах науки. Аргументовано, що динамічно мінливий соціокультурний контекст змушує реагувати і по-новому осмислювати соціально-правові феномени, які не лише не вписуються в «єдино вірну» систему координат, а й часом спростовують самі координати та шкалу їх вимірювання. Визнання текстів соціумом відбувається в процесі комунікації, який відбувається через легітимацію. Легітимація, своєю чергою, являє собою метод «пояснення» і «виправдання» необхідної інформації, завдяки їй пояснюється інституційний порядок, соціально-правові явища набувають обґрунтованості. Легітимація права, таким чином, є невід'ємною частиною розуму. Легітимація в такому контексті

виражена в смисловій комунікації, яка, відповідно, поділяється на інформаційну та поведінкову. В рамках традиційного суспільства легітимація права може розглядатися як система динамічних і статичних інструментів трансляції.

Акцентовано увагу на тому, що легітимація права пов'язується передусім із розумінням людиною її місця у світі та суспільстві, з її уявленнями про правильну поведінку в соціумі, про його ціннісні орієнтири. Джерела легітимації представлені лінгвістичними об'єктиваціями від покоління до покоління. Традиційна система знання породжувала відповідний тип легітимації та легітимності соціально-правових феноменів. Констатовано, що легітимація знань про соціально значущі моделі поведінки пов'язана з соціокультурним контекстом. Кожен новий соціокультурний контекст породжує свою легітимацію знань, тому що остання пов'язана з мовою, культурою, системою цінностей і ментальністю. Мікросоціальний зріз інституційної структури показує, що легітимність соціально-правових феноменів пов'язана з седіментованим досвідом, габітуалізацією, екстерналізацією та ітерналізацією.

14. Дослідження змістовно-функціонального концепту легітимності та легітимації права в Україні надало змогу визначити, що основні концепції розуміння сутнісних і змістовних аспектів категорії «легітимність права в країні» апелюють до таких понять, як «справедливість», «легальність», «законність», «доцільність», «ідентичність».

Констатовано, що легітимним слід визначати право, яке відповідає сформованому у суспільстві уявленню про його соціальне призначення та справедливість. На практиці принципи справедливості часто характеризуються двозначністю, що утрудняє їх застосування. Обґрунтовано, що ідентичність є усвідомленням особистістю та (або) групою своєї приналежності до певного цілого, дискурс власної легітимації в просторі певного соціально-культурного поля або символічного універсуму культури.

Доведено, що легітимність права, виступаючи фундаментальною цінністю для держави, співіснуючи та розвиваючись на всіх етапах разом з державою, характеризується цілою низкою функцій. Пропоновані функції ще раз доводять, що легітимність є не тільки теоретичною проблемою сучасної теорії права та держави, а й найгострішим практичним завданням правового розвитку. Відсутність легітимності права неминує веде до небажання підвладних визнавати будь-які акти права, незалежно від їхньої раціональності: рішення приймаються, але не виконуються, влада не здатна врегулювати наростаючий конфлікт, зростає нестабільність у суспільстві. Лише постійне відтворення легітимності робить владу та право міцними і надійними щодо всіх аспектів взаємин із суспільством – як у межах держави, так і на міжнародній арені.

Аргументовано, що підтримка суспільством права, демонстрація довіри є важливим фактором його ефективності. І навпаки, слабке переконання громадян у законності права становить одну з причин його нестабільності.

15. Визначено головні маркери кризи легітимності права в державі: 1) порушення приписів; 2) порушення функцій державних органів; 3) внутрішньодержавні конфлікти; 4) руйнування конституційного порядку.

Провідним у процесі врегулювання кризи легітимності є, здебільшого, з'ясування, які саме правові інститути не виконують своїх функцій та як вирішити цю проблему, задовольнивши вимоги населення. Для цього необхідно вибудувати діалог державної влади з населенням, який має бути відкритим, брати до уваги вимоги суспільства, базуватися на чесному та прозорому устрої політичної системи.

16. В результаті виявлення можливостей підвищення легітимності права в Україні на основі його ціннісного змісту аргументовано, що легітимність права – це ланцюг, на одному кінці якого знаходяться певні цінності (блага) за посередництвом ідеї права, сполучених із розташованим на іншому кінці плюралізмом правових форм, включаючи закон, підзаконні акти, процедури правосуддя тощо.

Підкреслено, що виникає порівняно нове інтелектуальне завдання: не задовольняючись відсиланнями до загальновідомих істин, заново і постійно генерувати нові аргументи на доказ цінності права, легітимація якого стає можливою лише як перманентний процес.

Аргументовано, що легітимність права багато в чому залежить не тільки від довіри та підтримки його громадянами, але й від ефективності права. Відтак легітимність не є постійною, раз і назавжди сформованою характеристикою права, – законодавець має систематично підтверджувати правильність і доцільність своїх дій, ухвалюючи такі норми, які б відповідали інтересам суспільства та мали ефективні механізми втілення їх у життя. Зазначені процеси вказують на прямий зв'язок між ефективністю права та його легітимністю.

17. В результаті обґрунтування шляхів подолання проблем легітимності законодавства України задля підвищення його ефективності констатовано, що легітимність права нерозривно пов'язана з політичною культурою населення, яка, своєю чергою, включає культуру політичної свідомості та політичної поведінки індивідів і інших соціальних суб'єктів. Це зумовлює виокремлення ціннісної та нормативно-інструментальної складових політичних процесів. Відтак проблема ефективності права в Україні нерозривно пов'язана з процесом законотворчості. Основним фактором ефективності певного закону є правильне розуміння потреб суспільства, що, своєю чергою, уможливорює використовувати право як соціальний регулятор, а значить – приведе більшість суб'єктів до сприйняття права як належного легітимного соціального регулятора.

Підсумовано, що стабільність права в Україні засновується на справедливому балансі «бажаного і можливого», квінтесенцією чого виступає високий рівень легітимності права, який проявляється в абсолютному домінуванні правомірної поведінки в суспільстві. Такий «баланс» підтверджує, що держава не лише вірно визначила та врахувала інтереси і потреби суспільства, але й обрала необхідні ресурси для забезпечення належного їх закріплення, втілення в життя та захист.

18. Дослідження сучасних аспектів удосконалення забезпечення правової політики в Україні уможливило визначити, що рівень легітимності національного права чітко відображає відповідність чинної правової системи потребам суспільства та його розумінню правосуддя, справедливості. Якісною характеристикою дій державної влади виступає, передусім, успішність і оцінка суспільством дій публічно-правових органів влади. Крім того, в такому контексті легітимність права засвідчує історично-культурний код українського суспільства, що, своєю чергою, допомагає зрозуміти сучасні вимоги населення в моральному, матеріальному та психологічному сенсах.

Виявлено, що легітимація правової політики конкретної держави є частиною більш широкого поняття «легітимність права». Вона характеризує державну правову стратегію стосовно визнання її дій з боку суспільства, дозволяє оцінити стан наявних правових інститутів та ефективності законодавства.

Вбачається, що режим правового регулювання характеризується певним рівнем легітимності, що демонструє визнання суспільством відповідної правової стратегії держави, водночас уможливлює оцінити стан правових інститутів та ефективність законодавства.

Підкреслено, що сьогодні в Україні через безліч причин, серед яких і така жаклива, як війна з агресором, держава не має можливості повноцінно провадити відповідну потребам суспільства політику легітимації, яка б включала в себе як законодавчі, так і комунікаційні заходи. У рамках легітимації чинного законодавства в Україні необхідно створити ефективний нормативно-правовий простір, який має спиратися на адекватне законодавство, відповідне сьогоднішнім реаліям. Для того, щоб домогтися формування такого нормативно-правового поля, необхідно провести аналіз потреб суспільства та виробити систему оперативного реагування на проблеми, що виникають у соціумі.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ, СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Іванченко О. М. Легітимність права: дескриптивні та прескриптивні підходи. *Київський часопис права*. 2021. № 4. С. 19–24.
2. Іванченко О. М. Генеза теоретико-філософських поглядів та типологія легітимності права. *Наук. вісник Міжнар. гуманітар. ун-ту. Серія «Юриспруденція»*. 2021. № 54. Том 1. С. 4–8.
3. Іванченко О. М. Місце легітимності права в конструкції правової держави. *Право і суспільство*. 2022. № 1. С. 9–16.
4. Іванченко О. М. Ціннісні засади легітимності права в сучасній державі. *Вчені записки Таврійського нац. ун-ту ім. В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2022. Т. 33 (72), № 1. С. 1–6.
5. Іванченко О. М. Легітимність права: відмінності у праворозумінні споріднених термінів. *Приватне та публічне право*. 2022. № 1. С. 3–8.
6. Іванченко О. М. До питання легітимності нормативно-правових актів органів публічної влади в сучасній правовій державі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 3. С. 21–24.
7. Іванченко О. М. Легітимність права в контексті вимог суспільства. *Наук. вісник Міжнар. гуманітар. ун-ту. Серія «Юриспруденція»*. 2022. № 55. С. 12–16.
8. Іванченко О. М. Легітимність як феномен загальної теорії права. *Право і суспільство*. 2022. № 2. С. 24–31.
9. Іванченко О. М. Легітимність та тлумачення норм права: аспекти співвідношення. *Київський часопис права*. 2022. № 1. С. 27–32.
10. Іванченко О. М. Легітимність права як основа правового порядку держави. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 1. С. 14–19.
11. Іванченко О. М. Дискурс легітимності правосуддя. *Наук. вісник публічного та приватного права*. 2022. № 5. С. 3–11.
12. Іванченко О. М. Легітимність права як вища законність. *Юридичний вісник*. 2022. № 6. С. 7–16.
13. Іванченко О. М. Легітимність права як особливий процес визнання його справедливості з боку громадянського суспільства. *Київський часопис права*. 2023. № 1. С. 23–30.
14. Іванченко О. М. Легітимність права на владу: сучасні аспекти. *Право та державне управління*. 2023. № 1. С. 8–14.
15. Іванченко О. М. Легітимність та легітимація закону як фактори державної правотворчості. *Актуальні проблеми держави і права*. 2023. № 97. С. 90–97.
16. Іванченко О. М. Правові норми: від легітимності до ефективності. *Правові новели*. 2023. № 19. С. 7–17.

17. Іванченко О. М. Держава, суспільство і особистість в ракурсі легітимності права: індикатори взаємодії. *Право і суспільство*. 2023. № 2. Т. 1. С. 21–27.

18. Іванченко О. М. Джерела та рівні легітимності права в публічно-політичному просторі. *Юридичний бюлетень*. 2023. № 28. С. 23–31.

19. Іванченко О. М. Окремі аспекти легітимності прав людини. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2022. № 6. С. 9–17.

20. Ivanchenko O. M. Disciplinary perspective of the theoretical and legal profile of the legitimacy of law. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2022. Vol. 8, No. 3. P. 86–91.

21. Ivanchenko O. M. Legitimacy of law as its justification and recognition. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2022. Vol. 8, No. 4. P. 77–83.

22. Ivanchenko O., Arakelian M., Todoshchak O. Alternative dispute resolution procedures using information technologies: legal regulation in the European Union and the USA. *Amazonia Investiga*. 2020. Vol. 9, № 26. P. 60–67.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

23. Іванченко О. М. Легітимність права в демократичній державі. *Право як ефективний суспільний регулятор* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., (м. Львів, 19–20 лют. 2021 р.) Львів : Західноукр. організація «Центр правничих ініціатив», 2021. С. 16–18.

24. Іванченко О. М. Законність, нормативність та легітимність права: питання теорії. *Актуальні питання та проблеми правового регулювання суспільних відносин* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., (м. Дніпро, 5–6 берез. 2021 р.) Дніпро : ГО «Правовий світ», 2021. С. 9–11.

25. Іванченко О. М. До змісту категорії легітимності права у сучасній державі. *Правова система України: сучасні тенденції та фактори розвитку* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., (м. Запоріжжя, 26–27 берез. 2021 р.) Запоріжжя : Запорізь. міська громад. організація «Істина», 2021. С. 7–9.

26. Іванченко О. М. Нове розуміння легітимності права в Україні. *Пріоритети розвитку юридичних наук у ХХІ столітті* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., (м. Одеса, Україна, 9–10 квіт. 2021 р.) Одеса : ГО «Причорноморська фундація права», 2021. С. 15–17.

27. Іванченко О. М. Легітимність права як основа ефективного функціонування держави. *Актуальні питання розвитку правової держави в умовах сучасного становлення громадянського суспільства в Україні* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., (м. Харків, 18–19 черв. 2021 р.) Харків : ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2021. С. 5–7.

28. Іванченко О. М. Теоретико-практичні аспекти зміцнення легітимності права в Україні. *Шляхи вдосконалення нормативно-правової бази України як основи сталого розвитку суспільства: тенденції та перспективи розвитку* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., (м. Харків, 3–4 верес. 2021 р.) Харків : Східноукр. наук. юрид. організація, 2021. С. 6–9.

29. Іванченко О. М. Легітимність права у правозастосовній діяльності. *Чинники розвитку юридичних наук у XXI столітті* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., (м. Дніпро, 5–6 листоп. 2021 р.) Дніпро : ГО «Правовий світ», 2021. С. 6–9.
30. Іванченко О. М. Матеріально-правові та процесуальні особливості легітимності права. *Актуальні питання розвитку права та законодавства: наукові дискусії* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., (м. Львів, 17–18 груд. 2021 р.) Львів : Західноукр. організація «Центр правничих ініціатив», 2021. С. 9–11.
31. Іванченко О. М. Код легітимності права в полі паноптизму держави. *Актуальні проблеми реформування системи законодавства України* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., (м. Запоріжжя, 28–29 січ. 2022 р.) Запоріжжя : Запорізь. міська громад. організація «Істина», 2022. С. 6–9.
32. Іванченко О. М. Легітимність права та її вплив на безпеку держави. *Верховенство права у процесі державотворення та захисту прав людини в Україні* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., (м. Одеса, Україна, 11–12 лют. 2022 р.) Одеса : ГО «Причорноморська фундація права», 2022. С. 6–9.

АНОТАЦІЯ

Іванченко О. М. Легітимність права в сучасній державі. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Національний університет «Одеська юридична академія». – Одеса, 2024.

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення та представлено нове вирішення наукової проблеми легітимності права в сучасній державі, що передбачає побудову концепції та визначення особливостей легітимності права в Україні з подальшим формуванням пропозицій щодо удосконалення відповідних правових механізмів.

Обґрунтовано, що будь-яка з нормативних систем може бути пояснена через звернення до певних норм, на підставі яких вона формально сформована, або до агентів, що слідують відповідним правилам, або до принципів, які є головним фундаментом самоідентифікації, а отже, кожна система соціального порядку може бути описана, як мінімум, трьома способами. Визначено, що саме спроба змістовного вираження теми легітимності права у формі важливого питання дає можливість «нарощувати» необхідні характеристики за допомогою різного роду емпіричних даних.

Акцентовано увагу, що дослідження проблеми легітимності в теорії держави та права має засновуватися на застосуванні інноваційних методологічних систем і певному критицизмі загально-конструктивістських установок теорії.

Сформульовано поняття «легітимність права в сучасній державі», під яким слід розуміти визначальну характеристику права, що відображає засноване на відповідному загальнолюдським цінностям інтегративному поєднанні наявних моделей фактичного визнання з боку суспільства правових норм та інститутів, їх змісту й форми, особливостей дії, правових традицій та культури, що отримують вираження у домінуючій в соціумі правомірній поведінці.

Обґрунтовано класифікацію легітимації права в сучасній державі за критерієм природи та інтересів суб'єктів легітимації, відповідно до якої слід виокремлювати два види: зовнішню – як процес формування фактичного визнання з боку суспільства однієї держави норм та інститутів права іншої держави(в) (як складова частина процесів гармонізації та адаптації законодавства); внутрішню – як процес формування фактичного визнання норм та інститутів права з боку суспільства в межах окремої держави.

Наголошено, що легітимність права характеризує специфічні відносини між суб'єктами та інститутами, а тому заслуговує на повноцінну концептуалізацію. Визначено, що теоретичні моделі легітимності права можуть бути звужені до трьох основних: позитивістської, соціологічної та природно-правової. Доведено, що для сучасної (посткласичної) теорії права є характерним поєднання (інтегрування) певних підходів до проблеми легітимності права, однак у цілому ця проблема залишається дискусійною. Наголошено, що для подолання наявної в науці теорії права та держави антитетичності є необхідним у науковому співтоваристві хоча б мінімальний консенсус з принципових питань, що стосуються легітимності права. Перш за все – це питання, чи є легітимність права його сутнісною характеристикою, а також дискусійне питання про темпорально-просторовий вимір легітимації.

Запропоновано напрям розвитку ідеї громадянського суспільства як суб'єкта правових інновацій у його діалозі із «системними» державними структурами, з використанням дискурсивної теорії, яка в деяких своїх аспектах потребує критичного переосмислення, однак теоретично та практично актуальною залишається запропонована в ній апробація дієвості права, що пройшла через раціональний дискурс, який легітимує його.

Обґрунтовано, що для розуміння суті легітимності права недостатньо лише концепцій позитивізму та природного права. Доведено, що простота і зрозумілість класичних теорій права полягає в їх прихильності до новоєвропейського ідеалу раціональності, його стандартних постулатів про загальну причинність тощо.

Обґрунтовано, що ефективний аналіз легітимності права можна провести, спираючись виключно на теорію, яка зможе визнати соціальну реальність, сформовану за допомогою комунікативних актів. Акцентовано увагу, що саме така теорія й інтегрує в контекст права поняття інтерсуб'єктивності, а основні характеристики об'єктивності майже повністю переосмислює та переносить дослідницький інтерес від юридичної догми на суб'єкт права, на його внутрішні переконання. Аргументовано, що гостро постає необхідність якнайшвидшого переосмислення «класичних» теоретико-правових понять, у рамках яких відбувається дослідження легітимності права.

Визначено, що рівень легітимності права в Україні чітко відображає відповідність наявної правової системи потребам суспільства та його розумінню правосуддя, справедливості. Складовими якісної характеристики дій державної влади вважаються насамперед успішність і оцінка суспільством дій органів влади. Крім того, в такому контексті легітимність права засвідчує історично-культурний код українського суспільства, що, своєю чергою, допомагає зрозуміти сучасні вимоги населення в моральному, матеріальному та психологічному сенсах.

Легітимація правової політики конкретної держави являє собою частину більш широкого поняття «легітимність права». Вона характеризує державну правову стратегію стосовно визнання її дій з боку суспільства, дозволяє оцінити стан наявних правових інститутів та ефективності законодавства. Легітимний режим правового регулювання являє собою системний феномен, який демонструє стан правових відносин на практиці.

Ключові слова: легітимність права, легітимація права, легальність права, легалізація права, правова держава, громадянське суспільство, правова політика, законодавство, правотворчість, сучасна держава, ефективність права, визнання права, справедливість, цінності права, юридичні технології в праві.

SUMMARY

Ivanchenko O. M. Legitimacy of law in the modern state. – Qualifying scientific work as a manuscript.

Thesis for the degree of Doctor in Law, speciality: 12.00.01 – theory and history of state and law; history of political and legal doctrines. National University «Odessa Law Academy». – Odesa, 2024.

The dissertation provides a theoretical generalization and a new solution to the scientific problem of the legitimacy of law in the modern state, that led to the construction of the concept and definition of the peculiarities of the legitimacy of law in Ukraine, with further formation of proposals for the improvement of the relevant legal mechanisms.

It has been reasoned that any normative system can be explained by referring to certain norms it is formally formed of, or to agents following the corresponding rules, or to principles that are the main foundation of self-identification, and therefore every system of social order can be described in at least three ways. It has been ascertained that the attempt to meaningfully express the topic of the legitimacy of law in the form of an important issue makes it possible to "build up" the necessary characteristics with the help of various kinds of empirical data.

It is emphasized that the study of the problem of legitimacy in the theory of state and law should be based on the application of innovative methodological systems and certain criticism of general constructivist directives of the theory.

The concept of the legitimacy of law in the modern state has been formulated, that should be understood as the defining characteristic of law, which reflects an integrative combination of existing models of actual recognition by society, legal norms and

institutions, their content and form, specificity of action, legal traditions and culture, based on universal human values, expressed in the lawful behavior dominant in the society.

The classification of the legitimacy of law in the modern state is substantiated according to the criterion of the nature and interests of the subjects of legitimation. Thus, two types of legitimation should be distinguished: the external – as the process of forming the actual recognition by the society of one state of the norms and institutions of law of another state(s) (as a component of the processes of harmonization and adaptation of legislation); the internal – as a process of formation of actual recognition of norms and institutions of law by the society within the boundaries of a separate state.

It is emphasized that the legitimacy of law characterizes a specific relationship between subjects and institutions and therefore deserves a full conceptualization. It has been ascertained that theoretical models of the legitimacy of law can be reduced to three main ones: positivist, sociological and natural law. It has been proven that the modern (post-classical) theory of law is characterized by the combination (integration) of certain approaches to the problem of legitimacy of law, however, in general, this problem remains debatable. It is emphasized that in order to overcome the existing antithesis in the theory of law and state science, at least a minimum consensus in the scientific community on fundamental issues related to the legitimacy of law is necessary. First of all, this is a question whether the legitimacy of law is its essential characteristic, as well as a debatable question about the temporal and spatial dimension of legitimacy.

The direction of the development of the idea of civil society as a subject of legal innovations in its dialogue with "systemic" state structures is proposed using discursive theory. In some of its aspects discursive theory needs critical rethinking, but the idea of approbation of the law effectiveness processed through a rational discourse legitimizing it, remains theoretically and practically relevant.

It is substantiated that solely the concepts of positivism and natural law are insufficient to understand the essence of the legitimacy of law. It has been proven that the simplicity and comprehensibility of classical theories of law lies in their commitment to the new European ideal of rationality, and its standard postulates about general causality, etc.

It has been determined that an effective analysis of the legitimacy of law can be carried out based exceptionally on the theory that can acknowledge the social reality formed with the help of communicative acts. Attention is drawn to the fact that this theory integrates the concept of intersubjectivity into the context of law, and almost completely rethinks the main characteristics of objectivity, thus shifting the research interest from legal dogma to the subject of law, his inner beliefs. It is argued that there is an urgent need to resolve as soon as possible the issue of rethinking the "classical" theoretical and legal concepts, within the framework of which the study of the legitimacy of law takes place.

It has been defined that the level of the legitimacy of law in Ukraine clearly reflects the compliance of the existing legal and state system with the needs of society and its understanding of justice and fairness. The success and assessment of the actions of the

public-legal authorities by the society serves as a primary qualitative characteristic of the actions of the state power. Moreover, in this context, the legitimacy of law shows the historical and cultural code of Ukrainian society, that, in its turn, helps to understand the modern demands of the population in a moral, material and psychological sense.

The legitimation of the legal policy of a specific state is a part of a broader concept of the legitimacy of law. It characterizes the state's legal strategy regarding recognition of its actions by society. It allows to assess the status of existing legal institutions and the effectiveness of legislation. The legitimate regime of legal regulation is a systemic phenomenon that shows the state of legal relations in practice.

Keywords: legitimacy of law, legitimation of law, legality of law, legalization of law, law-governed state, civil society, state-legal policy, legislation, law-making, modern state, effectiveness of law, recognition of law, justice, values of law, legal technologies in law.